

ОӘЖ 336.647

ҚАЗАҚСТАН ДЕПОЗИТ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Әбілқасым Рысдәулет Тұрлыбекұлы

abilkasymov99@bk.ru

Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Хамитхан Н.

Коммерциялық банктер басқа да шаруашылық қатынастағы субъектілер сияқты өзінің коммерциялық және шаруашылық қызметін қамтамасыз ету үшін ақшалай қаражаттың, немесе ақша ресурстарының, белгілі бір сомасын иеленуі қажет. Қазіргі таңдағы экономиканың дамуында ресурстарды қалыптастыру мәселесі аса маңызды мәнге ие болып отыр. Осы кезде Қазақстанның банк жүйесі күннен күнге тұрақты әрі сенімді болып келеді. Тәуелсіздік алғаннан бері Ұлттық банктің алдында тұрған негізгі мәселелер – қаржылық секторды тұрақтандыру, нормативтік- құқықтық базаны жақсарту, тиімді төлем жүйесін қалыптастыру және банктік қадағалауды күшейту. Елдегі банктердің негізгі мақсатына депозиттік саясаттың жүзеге асырылуын және деңгейін мысал негізінде көрсету, сонымен қатар қалыптасқан жағдайларды жақсарту жолдарын іздестіру және банктердің депозиттік қызметтерінің үлесін арттыру жолындағы жаңа идеяларды анықтау жатады. Банктік жүйеге деген халық сенімін арттыру қазіргі күнде де маңызды мәселе болып отыр.

Коммерциялық банк кәсіпорындардың, ұйымдар мен мекемелердің, халық және де басқа банктердің құралдарын салым (депозит) нысанында және осы салымға сәйкес шоттарды ашу арқылы тарту мүмкіндігін иеленеді. Банкпен тартылатын қаражаттар құрамы бойынша әр түрлі болып келеді. Олардың басты түрлері: клиенттермен жұмыс істеу үрдісінде банкпен тартылған құралдар (депозиттер), меншікті борышкерлік

міндеттемелерді (депозиттік және жинақ сертификаттарын) шығару жолымен шоғырландырылған құралдар.

Барлық банктік нарықтың маңызды құрамдас саясаты – бұл ресурстық базаның қалыптасу саясаты. Банк әрқашан пассивті операцияларды жүзеге асыру үрдісіндегі ресурстық базаның қалыптасуындағы банктің активті операцияларына қатысты бірінші әрі анықтаушы рөлді ойнайды. Банктік ресурстардың негізгі бөлігі бәрімізге белгілі депозиттік операцияларды жүргізу үрдісінде құрылады, осы операцияларды дұрыс әрі тиімді ұйымдастыруға кез келген несиелік ұйымның қызмет етуінің тұрақтылығы тәуелді. Осыған байланысты пассивтерді тиімді басқару арқылы ресурстар әлеуетін өсіру және оның тұрақтылығын қамтамасыз ету, өзгеше өзектілік пен маңыздылықты иеленуде.

Банк жүйесіндегі қарқынды бәсекелестік жағдайына байланысты коммерциялық банктер халық салымдарын тартуда белсенді қызмет атқарады. Тұрақты банктік жүйе халық сенімділігін арттырумен қатар, халықаралық қаржы нарығына жедел түрде енуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі екінші деңгейлі банктерге олардың депозиттік нарықтағы қызмет ету бағытын анықтауда, сонымен қатар депозиттік саясатын қалыптастыруға біршама еркіндік беріп отыр. Негізінде, коммерциялық банктер депозиттік саясатты анықтау барысында тартылған ресурстарды орналастыру мүмкіндіктері, клиентуралық нарығы және тағы басқа ішкі жағдайларды және инфляция деңгейі, ұлттық валюта курсы және Қазақстан Республикасының Ұлттық банкісінің саясаты және тағы басқа сыртқы жағдайларын ескереді.

Нарықтық экономика жағдайында қосымша ресурс тарту мүмкіндігі, банктердің қаржылық тұрақтылығы, олардың тартымдылығы, яғни қызмет көрсету деңгейі, клиенттеріне деген қарым- қатынастары және әр түрлі салымшылардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын түрлі қаржылық құралдардың болуы заңды деп саналады. Банк жүйесіндегі қарқынды бәсекелестік жағдайға байланысты коммерциялық банктер халық салымдарын тартуда белсенді қызмет атқарады. Тұрақты банктік жүйе халық сенімділігін арттырумен қатар, халықаралық қаржы нарығына жедел түрде енуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының екінші деңгейлі банктерінің депозиттік саясатының ақша-несие жүйесіндегі орны мен депозиттік нарықты жаңашаландыру жолдарының күрделілігімен өзекті болып табылады. Қазақстан Республикасы депозиттік нарығы еліміздегі қаржы нарығының бірден-бір дамып отырған сегментіне жатады. Депозиттік нарық заңды және жеке тұлғалардың банктік салымдарының жиынтығын құрайды. Депозиттік нарықтың ажырамас бөлігі – депозит, яғни бұл клиенттердің (жеке және заңды тұлғалардың) банктегі белгілі бір шотқа салған және өздері пайдалана алатын ақша қаражаттары болып табылады.

Қазақстан Республикасының депозит нарығы күрделі де қарқынды дамып келе жатқан жүйе бола отырып, ішкі және сыртқы факторлардың әсерін әр уақытта өзіне қабылдап отыр. Экономикадағы әр түрлі экономикалық, саяси және әлеуметтік жағдайлардың әсері депозит нарығының дамуына да әсер етеді. Бұған қарамастан, депозит нарығының даму қарқыны өзінің жеке заңдылықтары мен ерекшеліктеріне ие болып отыр. Бұл жағдайларды Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі жариялаған және өзіміз есептеген статистикалық мәліметтер негізінде депозит нарығына сипаттама бере отырып, оны салыстырмалы талдау негізінде көрсетуге болады. Еліміздегі депозит нарығының тұрақты дамуы және бүгінгі әлемдік қаржы дағдарысына төтеп беретіндей шараларды іздестіру үшін алдымен оның қазіргі жағдайына талдау жасау керек.

Кесте 1 – Халықтың ұжымдық сақтандыру жүйесіне кіретін банктердегі салымдары
01.03.2019 ж.

млрд.теңге

	«Цесна банк»	«Қазақстан Халық Жинақ Банкі» АҚ	«Kaspi Bank» АҚ	«Банк ЦентрКредит» АҚ	«Қазақстан тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ	«АТФ банк» АҚ
Халықтың салымдары	309 091	3 282 811	1 177 632	571 889	674 175	334 228
Талап ету салымдары	15 956	428 985	108 091	47 230	10 760	46 475
Шартты салымдары	6 954	1 913	1	6	0	2
Мерзімдік салымдар	286 181	2 771 913	1 069 540	528 863	663 415	287 743
Дерек көзі: ҚР-ның депозиттерге кепілдік беру қоры ресми сайтынан алынған						

Бірінші кестеде Қазақстандағы коммерциялық банктердің ішіндегі депозит салымдары бойынша ең ірі алтылық көрсетілген. Тізімнің басын «Халық Банк» АҚ бастап тұр. Ал екінші орында «Kaspi Bank» АҚ тұр. Үшінші орында «Қазақстан тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ орналасқан. Ал осы алтылықтың соңында «Цесна банк» АҚ орналасқан. Айта кететіні, «Халық Банк» АҚ депозит салымдары бойынша жеке дара көш бастап тұр. Себебі, банктегі салымдар, екінші орында тұрған «Kaspi Bank» АҚ-ның салымдарынан үш еседей көп. Тағы бір ерекше жағдайды айтар болсақ, Қазақстан Республикасының тұрғындарының «Қазақстан тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ-да депозит сақтаушылар көптігі. Айта кеткеніміздей, «Қазақстан тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ ең ірі алты банктің ішінде үшінші орында тұр. ҚР-ның тұрғындарының басым көпшілігі өз бос ақша қаражаттарын мерзімді депозитте сақтағанды дұрыс көреді екен. Себебі, халықтың басым көпшілігі өз қаржыларын мерзімдік салымдарға салған.

ҚР-дағы ғана емес барлық мемлекеттердегі коммерциялық банктер несиелер беру үшін, тартылған қаражаттарды пайдаланады. Ол депозиттік қаражаттар болуы мүмкін немесе депозиттік емес қаражаттар болуы мүмкін. Депозиттік емес тартылған қаражаттарды пайдалануды коммерциялық банктер дұрыс санамайды. Себебі, бұл қаражаттар банкаралық несиелер болуы мүмкін. Олардың пайыздық ставкалары өте жоғары болады. Кез келген коммерциялық банк үшін бос ақша қаражаттарын тарту банк жұмысының негізгі бөлшегі болып табылады. Сондықтан, депозит нарығының дамуы банктер үшін өте тиімді. ҚР-да депозит нарығының дамуын екінші кестеден көруге болады.

Кесте 2 - Халықтың банктегі салымдарының өзгерісі (2015-2017)

	млрд. теңге		
	2015	2016	2017
Халық салымдары	6 879 485	7 902 135	8 221 572
Талап ету салымдары	589 922	791 548	863 331
Шартты салымдар	32 441	24 256	25 086
Мерзімдік салымдар	6 257 122	7 086 332	7 331 155
Дерек көзі: ҚР ҰБ-ның ресми сайтынан алынған			

Екінші кестеден көріп тұрғанымыздай, 2015-2017 жылдардағы депозиттік салымдардың өзгерісі берілген. 2015 жылы ҚР-дағы коммерциялық банктерде депозиттік салымдар барлығы 6 879 485 млн теңгені құраған. Ал 2016 жылы 7 902 135 млн теңгені құраған. 2017 жылы болса, барлық депозиттік салымдар 8 221 572 млн теңгені құраған. Бұл мәліметтерге сүйене отырып, ҚР-да депозит нарығы даму үстінде деп нық сеніммен айта аламыз. 2015 жылмен салыстырғанда, 2017 жылы депозиттік салымдар 19%-ға өскен.

Заңды тұлғалардың депозиттер көлемі әлемдік тауар нарығында баға конъюктурасының өзгерісіне, ал жеке тұлғалардың депозитке деген сұранысы халықтың өмір сүру деңгейін азаматтардың қаржы институттарына, соның ішінде елдің банк жүйесіне деген сенім білдірушілігіне байланысты. Теңгенің девальвациясы салымшылардың ұлттық валютадағы ақшаларын шетел валютасына аудара бастауына әкелді. Соның салдары ақша массасы мен экономиканың долларизация деңгейінің өсуіне әкелді. Кез келген дағдарыста банк жүйесіндегі қауіпті жағдайлардың бірі – халық өз салымдарын сақтау мақсатында банк депозиттерінен ақша қаражаттарын уақытынан бұрын қайтарып алуы. Банк жүйесіне сенімділікті арттыру үшін салымдар бойынша жеке тұлғаларға кепілдендірілген қайтару сомасының деңгейін 10 млн тг дейін жеткізді. Қазіргі таңда әр банк бір- бірімен жарысып, өзіндік артықшылығын, ерекшелігін ұсынатын болып жүр. Әр банк депозит жүргізудің өзіндік саясатын ұстанады. Бұл нені көрсетеді? Біздің елдің депозит нарығындағы бәсекелестік қыза түсті деген сөз. Бәсекелестік бар жерде банктердің беделі де байқала бастайды. Банктер ішкі нарыққа ақша тарту үшін, әр түрлі амалдарға барып жатыр. Әрине, олардың бәрі де Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры орнатқан бірдей сыйақы мөлшерлемесін ұстанады. Бірақ клиенттерді өздеріне тартудың тәсілдері әр түрлі.

Қазіргі уақытта депозиттердің жағдайын тұрақтандыру үшін:

1. Банктің өз өтімділігін мемлекеттің араласуынсыз-ақ, өзі қамтамасыз етуі.
2. Депозиттер көлемін ұлғайту, тәуекел деңгейін азайту, өтімділікті бір қалыпты ұстап тұру.

3. Халықтың әл-ауқатын көтеру.

4. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру және әрбір өңірде кәсіпкерлікті дамыту. Банктің депозит қызметін жетілдіру жолдары:

5. Әлі де болса, депозит мерзімін қысқартып, пайыз ставкасын көтеру.

6. Клиенттерді ынталандыру мақсатында лотерея, акция, құнды сыйлықтар және т.б. мәдени іс- шараларды өткізу.

7. Депозитке салынған ақша қаражаттарын, бағалы қағаздарды, асыл тастарды сақтайтын сейфтерді және басқа қорғаныс жүйелерін соңғы үлгідегі жүйемен қамтамасыз ету.

8. Депозит түрін көбейту.

9. Депозит иелерінің санын өсіру мақсатында депозиттік операция түрлерін ұлғайтып,

қосымша қызметтер көрсетіп, жеңілдіктер жасау.

Қорыта келгенде, депозиттік саясат банктің алдағы уақытта қызмет етуіне елеулі әсер ететініне, жалпы айтқанда, оның қызмет етуінің негізі болып табылатынына тағы бір мәрте көз жеткізген дейміз. Бүгінде алымдар бойынша жеке тұлғаларға кепілдендірілген қайтару сомасының деңгейі 10 млн дейін жетіп отыр. Яғни, коммерциялық банктердің өтімділігі тікелей ондағы депозиттік ресурстардың неғұрлым көп болуымен байланысты, ал бұндай ресурстарды жинақтау банктің депозиттік саясатына байланысты болады. Осы себептерге байланысты екінші деңгейлі банктерде депозиттік саясат жүргізу мәселесіне үлкен көңіл бөліп, оның дұрыс ғылыми негізделіп жасалуын үнемі бақылап, қадағалап отыру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. С.Б. Мақыш, Банк ісі - оқу құралы - Алматы, 2009 жыл, «Жеті-жарғы» баспасы. 552 бет.
2. Ю.А.Ровенский, Т.Б.Белянчикова Банковское дело, под ред - Москва 2016г, 432 бет.
3. <https://nationalbank.kz> – ҚР ҰБ ресми сайты.
4. <https://kdif.kz>– ҚР-ның депозиттерге кепілдік беру қоры ресми сайты.